

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

**Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ 1878 ΕΩΣ 1914**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΚΑΣΑΣ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2017

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....σελ. 2

1^ο Κεφάλαιο

Η δημόσια ιατρική στην Κύπρο μέχρι και τη Βρετανική κατάληψη το 1878

.....σελ. 5

2^ο Κεφάλαιο

Η Κύπρος κατά την πρώτη περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας 1878-1914

.....σελ. 9

3^ο Κεφάλαιο

Η δημόσια ιατρική στην Κύπρο κατά την πρώτη περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας 1878-1914

.....σελ. 12

Επίλογος - Συμπεράσματα.....σελ. 24

Βιβλιογραφία.....σελ. 26

Εισαγωγή

Το σύστημα υγείας στην Κύπρο είναι τώρα περισσότερο από ποτέ στο επίκεντρο του πολιτικού και κοινωνικού σκηνικού λόγω της πιθανής επικείμενης εφαρμογής Γενικού Σχεδίου Υγείας. Ο τρόπος παροχής υπηρεσιών υγείας στους ασθενείς, έτσι όπως έχει διαμορφωθεί και παρά τις πληγές που έχει υποστεί από την οικονομική κρίση των προηγούμενων ετών, έχει καταφέρει να διατηρηθεί σε ένα αρκετά καλό επίπεδο. Αυτό αντικατοπτρίζεται στην ανταπόκριση των μονάδων παροχής υπηρεσιών υγείας στις ανάγκες του πληθυσμού, αλλά και στη γενικότερη διοικητική πολιτική που ακολουθείται, όπως είναι η πολιτική για τη φαρμακευτική περίθαλψη, την κοινωνική ασφάλιση, τα έξοδα νοσηλείας και άλλα. Παρ' όλα αυτά, ο τομέας της υγείας είναι εξαιρετικά ευαίσθητος και χρήζει μεταρρυθμίσεων και εξισορρόπησης δημόσιας και ιδιωτικής παροχής υπηρεσιών, με στόχο την επίτευξη αριστείας προς όφελος του κυπριακού λαού και όχι μόνο.

Η ανασκόπηση της εξέλιξης της ιατρικής στην Κύπρο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αποκαλύπτει ιδιαίτερες πτυχές της κυπριακής ιστορίας. Η εργασία καταπιάνεται με τη δημόσια ιατρική στην Κύπρο από τις τελευταίες δεκαετίες της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί κατά το μεσοδιάστημα του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι και το 1914. Συγκεκριμένα, το διάστημα 1878-1914 η Κύπρος με την «Συνθήκη της Αμυντικής Συμμαχίας» που υπογράφηκε μυστικά μεταξύ της Αγγλίας και του Σουλτάνου στις 4 Ιουνίου 1878, βρέθηκε υπό την κατοχή των Άγγλων κάτω από ένα καθεστώς ενοικίασης¹. Τυπικά αποτελούσε ακόμα μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το 1914. Το καθεστώς αυτό άλλαξε το 1914, όταν η Αγγλία προσάρτησε οριστικά την Κύπρο ως μέρος της βρετανικής Κοινοπολιτείας². Πρόκειται για μία περίοδο, η οποία διήρκεσε μέχρι την εξέγερση και την επανάσταση των κατοίκων του νησιού, η οποία ξέσπασε πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, το 1931³. Το αίτημα των εξεγερθέντων ήταν η δημιουργία δημοκρατικής κυβέρνησης και η θέσπιση της κυπριακής βουλής, αλλά χρειάστηκε να παρέλθουν αρκετές δεκαετίες αναταραχών, μέχρι και την οριστική εγκατάλειψη του νησιού από τους Βρετανούς. Τελικά, μετά τον απελευθερωτικό αγώνα 1955-59, οι Βρετανοί

¹ Φίλιος Ζαννέτος, (1911). *Η Ιστορία της νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*, τ.Β', Λάρνακα, σ.14-15

² Γιώργος Κ. Τσαλακός, (2009). «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα, σ. 145

³ E. Hobsbawm, (2010). *The Age of Empire*. London: Hachette UK, σ. 9-13

εγκατέλειψαν την Κύπρο το 1960, παρ' όλο που η Κύπρος παρέμεινε ως τμήμα της Βρετανικής Κοινοπολιτείας⁴.

Η παρούσα μελέτη καλύπτει τη χρονική περίοδο της πρώτης Αγγλοκρατίας στην Κύπρο από το 1878 μέχρι το 1914, αλλά σε καμία περίπτωση δεν εστιάζει στην αναφορά και περιγραφή μιας εκτεταμένης χρονολογικής λίστας όλων των γεγονότων ή όλων των σχετικών προβλημάτων του νησιού. Αυτό που η εργασία στοχεύει να πετύχει, είναι να επισημάνει μία σειρά από μείζονος σημασίας θέματα, που τέθηκαν υπό έλεγχο και οργάνωση καθ' όλη τη βρετανική κατοχή, εστιάζοντας κυρίως στον τομέα της δημόσιας υγείας.

Τα θέματα κατά μήκος των οποίων δομείται η εργασία, προκύπτουν από ένα σύνολο επίσημων δημοσιευμένων επιστημονικών ιστορικών πηγών, προσωπικές αφηγήσεις και μαρτυρίες, εφημερίδες της εποχής, αναφορές του Έπατου Αρμοστή στο νησί, επίσημους απολογισμούς από τα κατά τόπους Νοσοκομεία, καθώς και από τις ετήσιες καταγεγραμμένες καταγραφές πεπραγμένων στα Blue Books. Από τη μελέτη όλων των ανωτέρω υποδηλώνεται ότι ο βρετανικός ιμπεριαλισμός του 19^{ου} αιώνα, σύντομα προήχθη από μία στρατιωτική παρουσία στην ανατολική Μεσόγειο σε ένα κυβερνητικό και οργανωτικό καθεστώς, που στην περίπτωση της Κύπρου παρείχε τους αναγκαίους αναπτυξιακούς πόρους και τις βάσεις για την ανάπτυξη του εμπορίου, των οικονομικών ευκαιριών, αλλά και της υγείας. Τα χρόνια εκείνα, η κυπριακή κοινωνία και πολιτεία αντανakλούσαν στο έπακρο τη βρετανική φιλοσοφία και νοοτροπία.

Κρίνεται αναγκαία η αναφορά σε ορισμένες δυσκολίες που αντιμετωπίζει η διερεύνηση της εν λόγω θεματικής ενότητας. Θεωρητικά, ιστορική έρευνα ορίζεται ως η συλλογή, η αξιολόγηση και ανάλυση των διαδοχικών γεγονότων του παρελθόντος, ως μία διαδικασία που μπορεί να είναι χρήσιμη για τη μελέτη και κατανόηση των σημερινών καταστάσεων ή/και συμπεριφορών, αλλά και που παρέχει τη δυνατότητα για μια μελλοντική πρόβλεψη⁵. Το υπάρχον διαθέσιμο υλικό για τη συγγραφή της εργασίας ήταν περιορισμένο και καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια ώστε αυτή να βασίζεται σε πρωτογενείς πηγές, όπως εφημερίδες και αρχεία

⁴ R. Holland, (1998). *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*. Oxford: Clarendon Press, σ. 1-3

⁵ E. D. Polit, & T. C. Beck, (2004). *Nursing Research Principles and Methods*. Philadelphia, USA: Lippincott Williams & Wilkins.

της εποχής, αλλά για την πληρέστερη ανάπτυξη του θέματος και σε δευτερογενείς και τριτογενείς πηγές, όπως βιβλία και έρευνες.

Η εν λόγω μελέτη αποτελεί μια ιστορική προσέγγιση του θέματος της δημόσιας ιατρικής στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878 έως 1914 και απαρτίζεται από το παρόν εισαγωγικό σημείωμα, τρία βασικά κεφάλαια και τον επίλογο με τα τελικά συμπεράσματα. Τα τρία βασικά κεφάλαια αποτελούν το κύριο μέρος της εργασίας. Το πρώτο κεφάλαιο προβαίνει σε μία συνοπτική παρουσίαση της δημόσιας ιατρικής στην Κύπρο πριν την κατάληψη του νησιού από τους Βρετανούς. Στην συνέχεια, το δεύτερο κεφάλαιο παραθέτει μια ιστορική αναδρομή της κατάστασης που επικρατούσε και τις εξελίξεις γενικά που έλαβαν χώρα στην Κύπρο υπό τη βρετανική κυριαρχία κατά το χρονικό διάστημα 1878-1914. Το τρίτο κεφάλαιο θέτει στο επίκεντρό του το κεντρικό θέμα υπό διερεύνηση, δηλαδή την ιστορική προσέγγιση της δημόσιας ιατρικής της Κύπρου στο προαναφερθέν χρονικό διάστημα. Η δομή αυτή έχει στοχευμένα επιλεγθεί και θεμελιώνεται στην πεποίθηση πως το πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο αποτελούν τη βάση για την επιτυχή προσέγγιση του τρίτου και σημαντικότερου κεφαλαίου. Στο τέλος παρατίθενται τα τελικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση που προηγείται και που συνεισφέρουν στην καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας και του ρόλου της δημόσιας ιατρικής στην Κύπρο κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο.

1^ο Κεφάλαιο

Η δημόσια ιατρική στην Κύπρο μέχρι και τη Βρετανική κατάληψη το 1878

Καθ' όλη τη χρονική περίοδο που η Κύπρος βρισκόταν υπό την εξουσία των Οθωμανών, δεν υπήρχε καμία αποτελεσματική κρατική παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης προς τους ασθενείς, ούτε και νοσοκομεία που να λειτουργούν υπέρ της καλής υγείας των κατοίκων.

Ιστορικά, η Οθωμανική κυριαρχία διακρίνεται σε δύο χρονικές περιόδους, την προ-Τανζιμάτ (1299-1839) και τη μετά-Τανζιμάτ εποχή (1839-1924). Αυτός ο διαχωρισμός έχει γίνει σύμφωνα με τις διάφορες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που είχαν τεθεί σε ισχύ μετά το 1839. Κατά τη διάρκεια της προ-Τανζιμάτ Οθωμανικής περιόδου, πηγές αναφέρουν την ύπαρξη ενός στρατιωτικού νοσοκομείου κοντά στην Πύλη Πάφου στην Λευκωσία, αλλά χωρίς να γίνεται καμία συγκεκριμένη αναφορά στη λειτουργία του. Ήταν το μόνο γενικό νοσοκομείο για τη φροντίδα των κατοίκων όλου του νησιού. Από την άλλη, σε ό,τι αφορά την περίοδο μετά-Τανζιμάτ (1839-1878), θεσπίστηκαν νομοθεσίες και κώδικες, που περιλάμβαναν διατάξεις σχετικές με τη ρύθμιση του ιατρικού επαγγέλματος⁶.

Η μετά-Τανζιμάτ εποχή χαρακτηρίζεται από την υιοθέτηση ενός νέου συστήματος διοίκησης, το οποίο βασίστηκε στη διαφοροποίηση του πληθυσμού με βάση τη θρησκεία και όχι τη γλώσσα ή την εθνικότητα. Ως εκ τούτου, κάθε θρησκευτική αρχή είχε την ευκαιρία να διοικήσει τις μη μουσουλμανικές μειονότητες, πάντοτε όμως κάτω από τον έλεγχο της Υψηλής Πύλης, δηλαδή του Σουλτάνου⁷. Αυτό το σύστημα ενίσχυσε τη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου, η οποία απέκτησε εξουσία και πέραν της συμμετοχής της στη διοίκηση του νησιού και στην εκπαίδευση των χριστιανών Κυπρίων. Της επέτρεψε να συμβάλει σε ένα ποσοστό στη δημιουργία μιας βάσης για την οργάνωση της δημόσιας υγείας του νησιού⁸.

Πληροφορίες σχετικές με την κατάσταση της δημόσιας ιατρικής κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και τα πρώτα της βρετανικής αποικιοκρατίας, μπορούν να εξαχθούν

⁶ A. Georgiades (2001). *History of Cyprus Medicine and Nursing during the British rule (1878-1960)*. Nicosia, Cyprus: Self-published.

⁷ A. B. Seligman, (Ed.). (2014). *Religious education and the challenge of pluralism*. Oxford: Oxford University Press, σ. 45-69

⁸ Ioannis Dimitrakopoulos, R. N., Dimos Dimitriades, R. N., Constantina Kaloudi, R. N., & Sapountzi-Krepia, D. (2015). Healthcare Services in Cyprus during the Ottoman Period 1571-1878. *International Journal of Caring Sciences*, 8(3), 747-755.

κυρίως από ατομικές περιγραφές και από τις πρώτες εκθέσεις της βρετανικής διοίκησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ξένοι περιηγητές παρουσιάζονταν αρνητικά έκπληκτοι από την κακή κατάσταση της δημόσιας υγείας και την παντελή έλλειψη έστω και υποτυπώδους κρατικής ιατρικής υποδομής κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Αναφέρουν απουσία νοσοκομείων και έντονη επικράτηση ανθυγιεινών συνθηκών στις πόλεις με δρόμους γεμάτους οστά, υπολείμματα τροφών και παρουσία αμέτρητων αδέσποτων σκυλιών. Παραθέτουν επίσης περιγραφές εικόνων με ανθρώπινα πτώματα και κουφάρια ζώων σε προχωρημένη αποσύνθεση στο εσωτερικό αυλών σπιτιών, σε τζαμιά και σε εκκλησίες⁹.

Οι πρώτοι Βρετανοί άποικοι του νησιού είχαν κάνει σαφείς αναφορές στην ασθένεια της χολέρας¹⁰. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μαρτυρία του Βρετανού γιατρού William Steele, ο οποίος ήταν επικεφαλής των ιατρικών υπηρεσιών στη Λεμεσό που περιγράφει σε σχετική έκθεση την άθλια κατάσταση στην πόλη, τον Δεκέμβριο του 1879, επισημαίνοντας πως οι δρόμοι είχαν γεμίσει με ανθρώπινα απόβλητα και άλλες ακαθαρσίες¹¹. Άλλος Άγγλος γιατρός, ο W.H. McNamara, χαρακτηρίζει ως αξιοθρήνητες τις συνθήκες υγιεινής στο νησί. Ενδεικτικά, αναφέρεται σε υποσιτισμένους και βρώμικους ανθρώπους, σε ισχνά και άρρωστα παιδιά και τονίζει το γεγονός ότι η ελονοσία αποδεκάτιζε τον πληθυσμό¹².

Άλλες αναφορές τονίζουν ότι οι συνθήκες υγιεινής στα περισσότερα ιδιόκτητα σπίτια δεν ήταν καθόλου ικανοποιητικές, καθώς υπήρχαν παντού όλων των ειδών σκουπίδια και συντρίμια, που συσσωρεύονταν σε δεξαμενές και πηγές τροφοδότησης νερού και αποτελούσαν εστίες ασθενειών και μολύνσεων. Εξάλλου, αυτός ήταν και ο λόγος, που οι Βρετανοί αξιωματούχοι, σχεδόν αμέσως μετά την άφιξή τους στο νησί, άρχισαν να ασχολούνται με τη συλλογή όλων των αυθαιρέτων σκουπιδιών και υπολειμμάτων από δημόσια κτήρια και ιδιωτικές κατοικίες και τη μεταφορά τους έξω από την πόλη, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, μια

⁹M. Ohnefalsch-Righter, (1994). *Greek customs in Cyprus: with remarks on its physiognomy and the economy as well as on progress under the English domination*. Nicosia, Cyprus: Cultural Centre of Laiki Group.

¹⁰ G. Chacalli, & Γ. Σιακαλλής, (1902). «Cyprus under British rule». *Phoni tis Kyprou. Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, σελ. 133-134. <http://www.cypusdigitallibrary.org.cy/items/show/196>. (Ημερομηνία πρόσβασης 17-07-2017)

¹¹ Georgiades, ό.π., σ.7

¹²M. Αντρέου, (2015). *Η μετάβαση της Κύπρου από την οθωμανική στη βρετανική κυριαρχία: κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές 1878-1922* (Doctoral dissertation). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας. [http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/C097CD3F4E995EEAC2257D5C00338E5D/\\$file/SAO3.pdf](http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/C097CD3F4E995EEAC2257D5C00338E5D/$file/SAO3.pdf), (Ημερομηνία πρόσβασης στις 27-2-2017).

ζώνη «μεταδοτικών και άλλων επιβλαβών ουσιών» από το εσωτερικό των πόλεων, γύρω από αυτές¹³.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1830 και 1840, η πλειοψηφία των Κυπρίων άρχισε σταδιακά να κατανοεί την ανάγκη για θεσμοθέτηση μέτρων που θα συνέβαλαν ουσιαστικά στην προστασία τους από διάφορες επιδημίες. Μάλιστα, για τον σκοπό αυτό, κατά τη διάρκεια της περιόδου εκείνης, διεξήχθησαν έρανοι μεταξύ του τοπικού πληθυσμού της Λάρνακας για να δημιουργηθεί ένα θεσμικό όργανο για τον έλεγχο και τον περιορισμό των μεταδοτικών ασθενειών που μεταφέρονταν από τα πλοία, τα οποία κατευθύνονταν προς το λιμάνι της πόλης από άλλες ανατολικές χώρες¹⁴.

Στις αρχές του 1835 και μετά από σχετική πρωτοβουλία που ανέλαβαν οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι κάτοικοι του νησιού, πραγματοποιήθηκε έρανος για την ίδρυση υποδομών για την εφαρμογή καραντίνας. Κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους, ο σουλτάνος εξέδωσε φερμάνι (οδηγία) περί συστάσεως της Καραντίνας σε όλα τα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁵.

Γενικά κατά την Οθωμανική περίοδο στην Κύπρο, γίνεται αναφορά στο τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομείο κοντά στην Πύλη Πάφου στην Λευκωσία και στο μοναδικό ιδιωτικό νοσηλευτήριο, το ιατρείο στη Βουλή των καλογριών στη Λάρνακα. Το τελευταίο είχε δημιουργηθεί μεταξύ των ετών 1844-1846 μετά από πρωτοβουλία Γάλλων υπηκόων του νησιού και με χρηματοδότηση από τη γαλλική κυβέρνηση. Στο κτήριο του, περιλαμβάνονταν ένα πρεσβυτήριο, ένα σχολείο και μία εκκλησία¹⁶. Αξιοσημείωτο είναι πως από το 1844 μέχρι και το 1922, το ιατρείο υποδεχόταν ασθενείς σε καθημερινή βάση για εξέταση και θεραπεία, παρέχοντας δωρεάν υπηρεσίες υγείας από ένα γιατρό, αλλά και από τις καλόγριες που είχαν αποκτήσει κάποια υποτυπώδη πρακτική εμπειρία. Τα πιο συνήθη περιστατικά αφορούσαν ασθενείς που έπασχαν από ελονοσία, λέπρα και διάφορης αιτιολογίας εντερικές διαταραχές. Τα φάρμακα χορηγούνταν καθ' όλη αυτή τη χρονική διάρκεια από τη Γαλλική κυβέρνηση.

¹³ Georgiades, ό.π., σ.9

¹⁴ ό.π.,

¹⁵ Σταυρίδης, Τ. (2006). «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο». Στο Χ. Βρυωνίδου-Γιάγκου (επιμ.). *Η Ιατρική στην Κύπρο - Από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία* (σελ. 150-215). Λευκωσία: Πολιτικά Κέντρα Ομίλου Λαϊκής.

¹⁶ Ioannis Dimitrakopoulos, κ.α., ό.π.,

Οι υπηρεσίες ψυχικής υγείας ήταν ανύπαρκτες παντελώς. Απουσία κράτους πρόνοιας και έλλειψη στοιχειώδους πρόβλεψης, προσέγγισης και περίθαλψης των κατοίκων του νησιού που αντιμετώπιζαν κάποιο ψυχιατρικό νόσημα. Αναπόφευκτο ήταν το γεγονός ότι οι οικογένειες αναλάμβαναν τη φροντίδα των ψυχικά ασθενών μελών τους, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις τους εγκατέλειπαν. Όσοι ανέπτυσαν παραβατική συμπεριφορά, συλλαμβάνονταν και οδηγούνταν σε διάφορες φυλακές του νησιού και μονάχα σε εξαιρετικές περιπτώσεις, δηλαδή όταν η ψυχική κατάσταση ενός ασθενή δεν παρουσίαζε βελτίωση σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι Οθωμανικές αρχές τον έστελναν σε ψυχιατρικό άσυλο στην Κωνσταντινούπολη¹⁷.

Αναφορικά με το επάγγελμα της μαίας, αυτό ασκούταν μόνο από γυναίκες, οι οποίες συνήθως ήταν μεγαλύτερης ηλικίας και είχαν παρακολουθήσει πολλές γεννήσεις και ήταν εξοικειωμένες με τη διαδικασία. Στην πραγματικότητα όμως, ήταν γυναίκες αναλφάβητες, γεμάτες προκαταλήψεις και χωρίς προηγούμενη ειδική εκπαίδευση¹⁸.

Σύμφωνα με όλες τις παραπάνω πληροφορίες, εύλογα καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως ένεκα της έλλειψης παροχής ιατροφαρμακευτικής φροντίδας, τόσο στις πόλεις όσο και στις αγροτικές περιοχές του νησιού, οι κάτοικοι είχαν ως στήριγμα για τη θεραπεία ασθενειών και τραυματισμών τη λαϊκή ιατρική¹⁹, η οποία, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ήταν η συνέχεια των πεποιθήσεων που υπήρχαν στο νησί από τους προηγούμενους αιώνες.

Συμπερασματικά, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, υπήρχαν τεράστιες ελλείψεις αναφορικά με την παροχή υπηρεσιών δημόσιας υγείας στο νησί και ανυπαρξία οποιουδήποτε είδους ιατρικής και νοσηλευτικής εκπαίδευσης. Με την κατάκτηση της Κύπρου από τους Βρετανούς το 1878, για πρώτη φορά τέθηκαν οι βάσεις για τη δόμηση ενός συστήματος για την προστασία της υγείας των κατοίκων, με την έλευση γιατρών και νοσηλευτριών από την Αγγλία²⁰.

¹⁷ Stavridis, ό,π., Georgiades, ό,π., σ.14

¹⁸ I. A. Sotiriades, (1990). *Midwifery in Cyprus among the people*. Paphos, Cyprus: Self-published.

¹⁹ Georgiades, ό,π., σ.15

²⁰ Ioannis Dimitrakopoulos, κ.α., ό,π.,

2^ο Κεφάλαιο

Η Κύπρος κατά την πρώτη περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας (1878-1914)

Αμέσως μετά την κατοχή της Κύπρου, τον Ιούλιο του 1878, πλήθος Άγγλων επιχειρηματιών, επιστημόνων, ειδικευμένων εργαζομένων, γεωπόνων, αρχαιολόγων και δημοσιογράφων έσπευσαν στο νησί, στοχεύοντας είτε να αυξήσουν τις περιουσίες τους μέσω σημαντικών επενδύσεων ή να θέσουν τις βάσεις για μια κερδοφόρα και καθόλα ανοδική επαγγελματική σταδιοδρομία. Ήταν μια τακτική, η οποία προωθήθηκε ιδιαιτέρως από τη βρετανική κυβέρνηση, καθώς θεωρούσε το νησί ως δυνητική πηγή βασικών κατασκευαστικών προϊόντων, ειδών πολυτελείας για οικιακή χρήση, κρασιού ικανού να ανταγωνιστεί τα γαλλικά κρασιά, καπνού, ελαιόλαδου, μεταξιού, βαμβακιού, και άλλων²¹.

Επιπλέον, η Κύπρος αποτελούσε για τους Βρετανούς κι έναν τόπο, στον οποίο μπορούσαν να πραγματοποιούν τα επιστημονικά τους πειράματα σε τομείς όπως η βοτανική, η γεωργία και η δασοκομία. Άμεσος στόχος των Βρετανών διοικητών του νησιού ήταν ήδη από το 1878 να αναδιοργανώσουν και να επαναφέρουν προς μία ανοδική και αναπτυξιακή πορεία την καταρρέουσα οικονομία της Κύπρου. Βέβαια, ο απώτερος σκοπός τους δεν ήταν να ικανοποιήσουν και να βελτιώσουν τη ζωή των κατοίκων της Κύπρου, αλλά να δράσουν υπέρ της δικής τους οικονομικής ευημερίας και ανάπτυξης²².

Οι Βρετανοί αξιοποίησαν τις ήδη υπάρχουσες εμπορικές σχέσεις στη λεκάνη της Μεσογείου και του Λεβάντε και παρά το γεγονός ότι αυτές βρίσκονταν σε καθοδική πορεία, η βρετανική παρέμβαση σύντομα οδήγησε στη σύναψη νέων εμπορικών σχέσεων μεταξύ των ανατολικών χωρών της Μεσογείου, αποτέλεσμα της Αγγλο-τουρκικής σύμβασης. Συγκεκριμένα, ανέπτυξαν τις απαραίτητες υποδομές των δρόμων, των σιδηροδρόμων, των λιμανιών, των συστημάτων αποχέτευσης και των επικοινωνιών, και ακολούθως προώθησαν αναπτυξιακά προγράμματα υπέρ των δασών και των γεωργικών εδαφών. Στις καινοτομίες αυτές συμπεριλαμβάνονταν νέα συστήματα άρδευσης, πλήθος δημοσίων έργων, μείωση φορολογικών επιβαρύνσεων και άλλα. Αξιοσημείωτο είναι πως οι νέοι μετανάστες που κατέφταναν στο νησί

²¹A.Varnava, (2009). *British imperialism in Cyprus, 1878-1915: the inconsequential possession* (Vol. 157). Manchester: Manchester University Press.

²² P. Persianis, (1996). The British colonial education'lending'policy in Cyprus (1878-1960): an intriguing example of an elusive'adapted education'policy. *Comparative Education*, 32(1), σ. 45-68

από διάφορα μέρη της βρετανικής αυτοκρατορίας, αντιμετωπίζονταν άμεσα ως δυνητικοί πόροι του νησιού, καθώς θεωρήθηκε πως θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως πιθανοί στρατιώτες για τους πολέμους της βρετανικής αυτοκρατορίας στην περιοχή της Μεσογείου, ως υπάλληλοι για τη συλλογή φόρων, αλλά και ως εργάτες καταναγκαστικών εργασιών, κυρίως στον τομέα της οδοποιίας²³.

Η έλευση των Βρετανών στο νησί συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη του πολιτισμού, της ηθικής ευθύτητας και της προόδου, τα οποία εμφανώς εκφράζονται εντός της αγγλοκρατούμενης κυπριακής κοινωνίας. Ενδεικτικά παραδείγματα ήταν η συνήθεια της κατάποσης μεγάλων ποσοτήτων τσαγιού, η δημιουργία πράσινων εκτάσεων γης που προσφέρονταν για εκδρομές, αθλοπαιδιές, ιπποδρομίες, τένις, κρίκετ και πικνίκ, η διεξαγωγή θεατρικών παραστάσεων και η διοργάνωση ανθρωπιστικών δραστηριοτήτων. Αναπόφευκτα ακολούθησε η εισαγωγή και θεμελίωση μιας σειράς συνηθειών για ένα πιο υγιεινό τρόπο διαβίωσης, όπως η χρήση της μπανιέρας και άλλων ειδών υγιεινής²⁴.

Βεβαίως χρειάστηκε αρκετός χρόνος για να επέλθουν οι απαραίτητες αλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων και της δημόσιας παροχής υπηρεσιών υγείας. Αρκετές φορές διαπιστώθηκε και ολιγωρία της πολιτείας. Προοδευτικά άρχισαν να διαφαίνονται τα πρώτα μέτρα ως προς τον καθαρισμό των δρόμων, την προμήθεια των αγροτικών φαρμακείων και την εποπτεία των μαιών από τον αρχίατρο²⁵. Δημοσίευμα στον τύπο της εποχής τονίζει επίσης την ανάγκη δημιουργίας φθισιατρείου ήδη από το 1907, η λειτουργία του οποίου ήρθε μετά παρέλευση αρκετού χρονικού διαστήματος²⁶. Παρόμοιου ύφους δημοσιεύματα συναντούμε και τις επόμενες χρονιές, τα οποία αναφέρουν πως, ενώ οι βρετανικές αρχές δηλώνουν ικανοποιημένες από την πρόοδο που σημειώνεται, εντούτοις η υγεία του πληθυσμού συνέχιζε να βρίσκεται σε κίνδυνο από τις διάφορες επιδημίες που προέκυπταν²⁷. Εντυπωσιακή ήταν η σταδιακή αλλαγή νοοτροπίας, αφού στα μέτρα που προτεινόταν για τη βελτίωση των συνθηκών

²³G. S. Georghallides, (1983). «Public records in Cyprus before and after independence». *Journal of the Society of Archivists*, 7(4), 230-241.

²⁴C. Bridge, & K. Fedorowich, (eds.). (2003). *The British World: Diaspora, Culture, and Identity*. London: Frank Cass Publishers, σελ. 1-15. Βλέπε, επίσης, Stoddart, B. & Sandiford, K.A.P. (eds.) (1998). *The Imperial Game: Cricket, Culture and Society*. Manchester and NY: Manchester University Press.

²⁵Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία, 17 Φεβρουαρίου 1906, σ. 1

²⁶Κύπρος, 27 Ιανουαρίου 1907, σ.2

²⁷Φωνή Της Κύπρου, Λευκωσία, 18 Απριλίου 1908, σ.2

διαβίωσης παρουσίαζαν ενεργητική φωνή όλα τα κατά τόπους Δημαρχεία²⁸. Σημαντική καινοτομία ήταν και η πρωτοβουλία των επαρχιακών ιατρών να επιμορφώσουν το κοινό για λήψη σωστών μέτρων υγιεινής²⁹.

Η αλήθεια είναι πως οι Βρετανοί δεν ήταν καθόλου σίγουροι αρχικά, εάν θα έπρεπε να επεκτείνουν την αυτοκρατορία τους μέχρι την Κύπρο. Για μεγάλο χρονικό διάστημα αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα σε αντικρουόμενα συναισθήματα και σκέψεις ενθουσιασμού και δισταγμού, αντιστοίχως. Αυτός ο διχασμός προέκυψε μέσα από το γεγονός πως πολλοί έβλεπαν το νησί ως ένα τουριστικό θέρετρο της Μεσογείου, το οποίο προσφερόταν για την προαγωγή της καλής υγείας, δηλαδή για ιατρικά πειράματα, καθώς και για μία νέα ευκαιρία για την ανάπτυξη του εμπορίου, ενώ άλλοι επέκριναν την εν λόγω κατάληψη του νησιού³⁰.

Οι εικόνες, οι επιστολές, τα άρθρα, τα βιβλία και τα αρχαιολογικά αντικείμενα που παρουσιάστηκαν στο Μουσείο του Λονδίνου τα επόμενα έτη, παρείχαν σημαντική βάση σχετικά με τη γνώση της πρότερης κατάστασης της Κύπρου και κατά συνέπεια, την κατανόηση της συμβολής της Αγγλοκρατίας στην ανάπτυξη και οργάνωση του νησιού³¹.

Συμπερασματικά, ακολουθώντας τις πληροφορίες που αναλύθηκαν παραπάνω, γίνεται καλύτερα κατανοητή η μοναδική συμβολή των Βρετανών στην οργάνωση, ανάπτυξη και πρόοδο της κυβερνητικής, διοικητικής και εκπαιδευτικής δομής, αλλά και της φυσικής υποδομής στην Κύπρο λίγο πριν από το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου³².

²⁸ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 1 Σεπτεμβρίου 1883, σ. 2

²⁹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 17 Φεβρουαρίου 1912, σ. 3

³⁰ P.J. Cain, & A.G Hopkins,. (2001). *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-2000*. Harlow, England: Longman-Pearson Education, σ. 345-346

³¹ V. Tatton-Brown, (ed.) (2001). Cyprus in the 19th Century AD: Fact, Fancy and Fiction. *Papers of the 22nd British Museum Classical Colloquium*, December 1998. Oxford: Oxbow Books.

³² G. Hook, (2009). *Britons in Cyprus, 1878-1914* (Doctoral dissertation). Austin: University of Texas.

3^ο Κεφάλαιο

Η δημόσια ιατρική στην Κύπρο κατά την πρώτη περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας (1878-1914)

Είναι αλήθεια πως κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της κατοχής της Κύπρου από τους Βρετανούς, η πρόοδος, η οργάνωση και η αναζωογόνηση είχαν παρεμποδιστεί από τα προβλήματα που προκαλούσαν ένα σύνολο ασθενειών, όπως η ελονοσία, η χολέρα, η μηνιγγοεγκεφαλίτιδα, η λέπρα, η οφθαλμία και άλλες, οι οποίες προσέβαλλαν τόσο τους Βρετανούς, όσο και τους Κυπρίους. Οι Βρετανοί επωφελήθηκαν του εδάφους του νησιού και προέβησαν σε πειράματα για την ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης³³, πρακτική που συνήθιζαν να εφαρμόζουν στις νέες αποικίες που δημιουργούσαν.

Πράγματι, η Κύπρος αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για δοκιμές νέων θεραπευτικών προσεγγίσεων για την αντιμετώπιση ασθενειών και επιδημιών που ταλαιπωρούσαν τους κατοίκους. Η διαχείριση των ενδημικών ασθενειών, ιδιαίτερα εκείνων που επέφεραν πολύ υψηλό πυρετό, ήταν μια από τις κύριες ανησυχίες που απασχολούσε την τοπική διοίκηση της Κύπρου³⁴. Αρχικά, οι νέες θεραπευτικές προτάσεις από τους αποικιοκράτες εμπειρογνώμονες οδηγούσαν σε σύγκρουση και αντιπαράθεση με την τοπική διοίκηση.

Πέραν της θέσπισης κανόνων για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η βούληση για παροχή δωρεάν φαρμάκων, όπως η κινίνη, αλλά και η προώθηση των εμβολίων διαφαίνεται σταθερά καθ' όλη την περίοδο που η Κύπρος βρισκόταν υπό βρετανική κατοχή. Τα πρώτα πειράματα με εμβολιασμούς κατά της πανούκλας, της χολέρας και του τυφοειδούς πυρετού διεξήχθησαν σε κρατούμενους σε φυλακές στην Ινδία, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1890 μέχρι και τις αρχές του 1900, σε εθελοντική βάση³⁵. Οι Βρετανοί ιατροί αποδείχθηκαν πρωτοπόροι και αποτελεσματικοί, μέσα από τον σχεδιασμό και την εφαρμογή σειράς

³³Ο,π.,

³⁴ Βλέπε, επίσης, Hodge, J. (2007). *Triumph of the Expert: Agrarian Doctrines of Development and the Legacies of British Colonialism*. Athens, OH: Ohio University Press.

³⁵ Hook, 2009, ό,π., σ. 253-254

πειραματισμών σε ασθενείς σε φυλακές στην Ινδία, όπως στις φυλακές Punjab, αλλά και σε νοσηλευόμενους σε νοσοκομεία του Λονδίνου³⁶.

Ο «Ρωμαϊκός πυρετός» ήταν μια ασθένεια παρόμοια με τον τυφοειδή πυρετό, που είχε εντοπιστεί στην Ιταλία τη δεκαετία του 1880 από γιατρούς της εποχής, ενώ στην Κύπρο η εμφάνιση μιας επιδημίας με υψηλό πυρετό αποδόθηκε γενικά στην ελονοσία. Συγκεκριμένα, εκείνη την εποχή, η ελονοσία έπληττε τόσο τους ντόπιους κατοίκους του νησιού, όσο και τους Βρετανούς αποίκους, αλλά και ένα μεγάλο σύνολο Ευρωπαίων επισκεπτών από την Ιταλία, την Σικελία και το Αλγέρι³⁷. Εν τούτοις, σύμφωνα με μαρτυρίες που διασώζονται μέχρι και σήμερα, η ελονοσία φαίνεται πως ταλαιπωρούσε περισσότερο και εμφάνιζε πιο σοβαρά συμπτώματα στους Ευρωπαίους, που είτε ταξίδευαν ή διέμεναν στο νησί, παρά στο γηγενή πληθυσμό.

Οι εμπύρετες λοιμώδεις ασθένειες και παθήσεις που προσβάλλουν τα μάτια μάστιζαν τον ντόπιο πληθυσμό του νησιού. Όσον αφορά τις τελευταίες, συναντάται συχνά στις γραπτές πηγές της εποχής ο όρος «οφθαλμία», ο οποίος εμπερικλείει όλα τα συχνά οφθαλμικά νοσήματα, τόσο μικροβιακής, όσο και ιογενούς και αλλεργικής μορφής, αφού όλα μπορούν να παρουσιάσουν εικόνα «επιδημίας». Πρωταρχικό μέλημα ήταν η θεραπεία των πασχόντων από κάθε ευκόλως μεταδιδόμενη νόσο, αλλά και οι προληπτικοί εμβολιασμοί των υγιών πολιτών. Οι Βρετανοί ειδικοί απέδιδαν τη ραγδαία διάδοση των ασθενειών αυτών στο μολυσμένο νερό, στις ασθένειες βοοειδών που είχαν εισέλθει λαθραία στο νησί από την Συρία, στην ατμοσφαιρική ρύπανση, αλλά και στις κάκιστες συνθήκες υγιεινής των αγροτών. Οι τελευταίοι έπρεπε να απαλλαγούν από απαρχαιωμένες προκαταλήψεις και πρακτικές, την άγνοια και την αδιαφορία που τους διέκρινε, καθώς ήταν πραγματικά θλιβερό να ασθενούν, να τυφλώνονται και να πεθαίνουν ακόμα τόσοι άνθρωποι καθημερινά, εξαιτίας της αμέλειάς τους και μόνο. Πιο συγκεκριμένα, η διστακτικότητα των αγροτών να υποβληθούν σε θεραπεία για παθήσεις των ματιών πιθανότατα συνέβαλε στην υψηλή συχνότητα εμφάνισης της οφθαλμίας³⁸.

Ο επιπολασμός κάποιων λοιμωδών ασθενειών καταγράφεται σε δημοσίευμα εφημερίδας της εποχής, όπου αναρτάται επίσημος κατάλογος νοσηλευθέντων στο Δημοτικό Νοσοκομείο

³⁶ D. M. Haynes, (2001). *Imperial Medicine: Patrick Manson and the conquest of tropical disease*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, σ. 85-124

³⁷ J. Pemble, (2009). *The Mediterranean Passion: Victorians and Edwardians in the South*. New York: Paperback, σ. 242

³⁸ Ioannis Dimitrakopoulos, ό,π.,

Λεμεσού κατά το έτος 1881. Οι πιο συχνές παθήσεις ήταν ο διαλείπων πυρετός (αδιάγνωστος ή ιογενούς αιτιολογίας), η βλεννόρροια, η σύφιλη, η πνευμονία και ο τυφοειδής πυρετός³⁹. Παρόμοια δημοσιεύματα στον τύπο για επιδημίες ασθενειών συναντούμε για τριάντα περίπου χρόνια μέχρι και το 1914. Ενδεικτικά αναφέρεται άρθρο για τα αφροδίσια νοσήματα που ωθούν στην εξόντωση των ασθενών⁴⁰, για θραύση παιδοκτόνου ιλαράς⁴¹, για τη φυματίωση και τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα για την παρεμπόδιση της εξάπλωσής της⁴² και για την επιδημική μηνιγγοεγκεφαλίτιδα, που μαστίζε κυρίως την επαρχία Αμμοχώστου και ιδιαίτερα την Καρπασία⁴³. Ακόμα και προς το τέλος της περιόδου που μελετάμε, ο τύπος συνεχίζει να κάνει αναφορά στη δημόσια υγεία κρίνοντάς την βελτιωμένη, αλλά ακόμα μη ικανοποιητική. Συνεχίζει να επικρατεί εξάπλωση ευλογιάς, μηνιγγίτιδας και ελωδών πυρετών και εξακολουθεί να χρειάζεται λήψη πιο δραστικών μέτρων. Γίνεται μνεία σε ένα εντυπωσιακό δημοσίευμα στον τύπο που καταγράφει 103 κρούσματα ευλογιάς εκ των οποίων τα 31 θανατηφόρα και 46 κρούσματα μηνιγγίτιδας για το έτος 1912⁴⁴.

Από νωρίς κατέστη σαφές πως έπρεπε να αλλάξουν άρδην οι απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν κατά την Οθωμανική κυριαρχία, για να ήταν εφικτός ο περιορισμός των διαφόρων ασθενειών. Όλες οι πηγές μας πληροφορούν ότι το καλοκαίρι και το φθινόπωρο, κυρίως έπειτα από μια ιδιαίτερα βροχερή χρονιά, αποτελούν δύο εξαιρετικά ευνοϊκές εποχές για την εξάπλωση της ελονοσίας και άλλων εμπύρετων επιδημιών, αφού συνέβαλαν στην ύπαρξη στάσιμου βρόχινου νερού και τη δημιουργία ελών, που λειτουργούσαν ως πόλοι έλξης κουνουπιών. Συνεπώς, η δημόσια υγεία βρίσκεται σε πολύ καλύτερη κατάσταση, όταν έχει προηγηθεί μια χρονιά ξηρασίας, που στην περίπτωση της Κύπρου είναι το σύνηθες. Έτσι λοιπόν, όταν η εποχή ήταν υγρή, χαρακτηριζόταν από τη μία ευνοϊκή για τη γεωργία του νησιού, αλλά από την άλλη αποτελούσε γόνιμο υπόστρωμα για την εξάπλωση της ελονοσίας, του τυφοειδούς πυρετού και λοιπών εμπύρετων νοσημάτων και για την εμφάνιση κεραυνοβόλων και θανατηφόρων μορφών. Τα αγγλικά στρατεύματα το γνώριζαν αυτό καλά, έχοντας ζήσει για

³⁹ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 14 Ιανουαρίου 1882, σ.2

⁴⁰ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 15 Ιουλίου 1889, σ.2

⁴¹ *Φωνή Της Κύπρου*, Λευκωσία, 02 Δεκεμβρίου 1905, σ.2

⁴² *Φωνή Της Κύπρου*, Λευκωσία, 26 Δεκεμβρίου 1903, σ.1 και *Φωνή Της Κύπρου*, Λευκωσία, Σάββατο, 08 Ιουλίου 1905, σ.1

⁴³ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 29 Ιανουαρίου 1909, σ.3

⁴⁴ *Φωνή Της Κύπρου*, Λευκωσία, 14 Δεκεμβρίου 1912, σ.2

λίγο καιρό στο νησί και κατηγορούσαν ως βασικό υπαίτιο το νερό που έπιναν⁴⁵. Ο David Bocci, Βρετανός Διευθύνων Μηχανικός της Βασιλικής Ακαδημίας Μηχανικών σημείωσε ότι η θνησιμότητα κατά τη διάρκεια του 1878 είχε λάβει τεράστιες διαστάσεις κυρίως μεταξύ των αλλοδαπών από ό,τι τον γηγενή πληθυσμό. Παρατήρησε επίσης ότι ο τρόπος με τον οποίο η ελονοσία επηρέασε τα αγγλικά στρατεύματα, τους Βρετανούς πολίτες και τον κυπριακό πληθυσμό διέφεραν σε ένταση κάθε χρόνο, αλλά και κάθε εποχή⁴⁶.

Η κατάσταση της υγείας των βρετανών στην Κύπρο βελτιώθηκε σημαντικά, όταν με την πάροδο ενός - δύο ετών επωφελήθηκαν από τις νέες κατασκευές κατοικιών και την πρόσβαση σε νερό και ασφαλή βρώσιμα τρόφιμα⁴⁷.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι ασθένειες που προκαλούνταν το 1878 από τα μολυσμένα νερά και από τις επιδράσεις του κλίματος, αποτελούσαν μείζον πρόβλημα για το μεγαλύτερο μέρος του νησιού. Επομένως, η θεραπεία αυτών κατέστη επιτακτική ανάγκη. Το 1878 η μετάδοση της ελονοσίας δεν είχε ακόμη αποδοθεί σε κουνούπια που δρουν ως ενδιάμεσοι ξενιστές για τη μεταφορά ασθενειών. Οι περισσότεροι Κύπριοι και Βρετανοί ιατροί και επιστήμονες απέδιδαν την εξάπλωσή της, στην κακή υγιεινή, στα στάσιμα λιμνάζοντα νερά σε πολλές και μεγάλες εκτάσεις γης, στους ακάλυπτους αγωγούς των υδραγωγείων, που ήταν προσπελάσιμοι στα ζώα, στη συσσώρευση βρωμιάς στις αστικές περιοχές, καθώς και στο μολυσμένο αέρα που επιβάρυνε το αναπνευστικό σύστημα ανθρώπων και ζώων⁴⁸. Τον Ιούλιο του 1898, η ανακάλυψη ότι η ελονοσία δεν μεταδίδεται με τον αέρα, αλλά με τα κουνούπια, οδήγησε τελικά στη ριζική θεραπεία της νόσου.

Αναφορά σε εφημερίδα της εποχής περιγράφει την αμέλεια της πολιτείας να ασχοληθεί με την παροχέτευση του νερού, με αποτέλεσμα αυτό να διαρρέει, να λιμνάζει και να καθίσταται

⁴⁵N. Watts., W. N Adger., P.Agnolucci., J. Blackstock., P. Byass., W. Cai,... & Cox, P. M. (2015). Health and climate change: policy responses to protect public health. *The Lancet*, 386(10006), 1861-1914.

⁴⁶ G. R. Hook, (2015). *Protectorate Cyprus: British Imperial Power Before Wwi* (Vol. 14). London: IB Tauris, σ. 180-207. Hook, G. (2007). Mr. Fenech's colony: Maltese immigrants in Cyprus 1878-1950. *Journal of Cyprus Studies*, 13(33), σ.27-52.

⁴⁷ Hook, 2015, ό,π.,σ. 180-207. Hook, 2009, ό,π.,

⁴⁸ J. V. Thirgood, (1987). *Cyprus: a chronicle of its forests, land and people*. University of British Columbia Press

δύσσοσμο, ρυπαρό και πηγή λοιμωδών εμπύρετων ασθενειών⁴⁹, κατάσταση που αν και βελτιώθηκε, εν μέρει παρέμενε μέχρι και το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε⁵⁰.

Τα μεγαλύτερα προβλήματα είχαν εντοπιστεί στην Αμμόχωστο, ενώ στη Λάρνακα τα περισσότερα σπίτια ήταν εφοδιασμένα με ειδικά φίλτρα, τα οποία όμως εξασφάλιζαν αβέβαιη ποιότητα νερού και επιπλέον του προσέδιδαν δυσάρεστη γεύση. Η πλειοψηφία των κατοίκων της Λάρνακας των προερχομένων από κατώτερες τάξεις κατανάλωναν αφιλτράριστο το νερό της πόλης⁵¹.

Υποθέτοντας, λοιπόν, ότι οι επιδημίες είχαν προκληθεί από την κακή υγιεινή και αποστράγγιση των υδάτων των πόλεων, η κυβέρνηση ανέθεσε στον Bocci να υποβάλει έκθεση σχετικά με τις συνθήκες υγιεινής και αποχέτευσης στην Αμμόχωστο. Προς δυσάρεστη έκπληξή του, διαπίστωσε πως στα νερά της Αμμοχώστου, τα προερχόμενα από μικρές λίμνες, ρυάκια και έλη, δεν είχαν γίνει στο παρελθόν έρευνες ή αξιολογήσεις καταλληλότητας του νερού. Ο Bocci ήταν απογοητευμένος, καθώς στο νησί δεν υπήρχαν τα απαραίτητα εργαλεία για να μελετήσει το φυσικό υδραυλικό σύστημα και δυσκολευόταν να αξιολογήσει τα νερά χωρίς υδρόμετρο, υδρομετρικά δεδομένα, και χωρίς γνώση του υψομέτρου και της κατεύθυνσης των λεκανών. Ωστόσο, κατάφερε να πραγματοποιήσει μια σειρά επιπεδομετρικών και υψομετρικών ερευνών των βασικών παροχών νερού, όπως οι λίμνες, τα ποτάμια, και τα έλη του νησιού⁵².

Οι πρώτες έρευνες έδειξαν πως οι επιδημίες και οι εμπύρετες ασθένειες ήταν πιθανόν το αποτέλεσμα ορισμένων παρασιτικών φυτών και σπόρων, που αφθονούσαν στο λιμάνι της Αμμοχώστου, γύρω από τις αποχετεύσεις αλλά και γύρω από την πόλη, προκαλώντας επιβλαβείς αναθυμιάσεις στους κατοίκους. Επομένως, ο καθαρισμός του αέρα και των νερών στην Αμμόχωστο, αλλά και άλλες παράλιες πόλεις, τη Λεμεσό και τη Λάρνακα, θα έπρεπε άμεσα να αποτελέσει μία συνεργατική προσπάθεια ανάμεσα στον υδραυλικό μηχανικό και τον γεωπόνο και η οποία θα έχαιρε την πλήρη υποστήριξη της κυβέρνησης⁵³.

⁴⁹ Στασινός, Λευκωσία, 17 Δεκεμβρίου 1884

⁵⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία, 10 Αυγούστου 1912, σ.2

⁵¹ [http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/373EA9C9B39ABA01C2257D5C0033CA1A/\\$file/SA1%202450-3846.pdf](http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/373EA9C9B39ABA01C2257D5C0033CA1A/$file/SA1%202450-3846.pdf), (Ημερομηνία πρόσβασης στις 13-7-2017).

⁵² Hook, 2009, *ό.π.*, σ. 235-239

⁵³ Hook, 2015, *ό.π.*, σ. 151-228

Το 1883, γίνεται αναφορά σε μια νέα επιδημία μιας νόσου που εμφάνιζε ψηλό πυρετό και που έπληξε τους κατοίκους του νησιού. Αποδείχθηκε τελικά ήπιας μορφής, η οποία αντιμετωπίστηκε με σχετική ευκολία, αποτέλεσε όμως την αφορμή να θεσπιστούν ορισμένοι άτυποι κανόνες για την προάσπιση και προαγωγή της καλής υγείας, καθώς και στην ανάληψη του αποκλειστικού ελέγχου των πηγών παροχής νερού από τους Βρετανούς, ούτως ώστε να ελέγχεται καλά πριν την προμήθεια των κατοίκων⁵⁴.

Ο Bocci διαβεβαίωνε τους Κυπρίους ότι οι Βρετανοί θα έλυναν όλα αυτά τα προβλήματα και πράγματι οι αποικιοκράτες διοικητές του νησιού και Βρετανοί επιστήμονες υποστήριξαν για πολλές δεκαετίες μέσω σημαντικών χρηματοδοτήσεων, τις κατάλληλες διεργασίες για την ανακούφιση των Κυπρίων από το πρόβλημα της ελονοσίας. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών, έγιναν σημαντικές προσπάθειες για την οργάνωση νέων συστημάτων αποχέτευσης καθώς επίσης και προσπάθειες για αναδάσωση και φύτευση των ακαλλιέργητων εκτάσεων γης⁵⁵.

Αδιαμφισβήτητα, έπειτα από την κατάκτηση του νησιού από τους Βρετανούς, η κατάσταση βελτιώθηκε σε εξαιρετικά σημαντικό βαθμό⁵⁶. Ορισμένες από τις σπουδαιότερες αλλαγές βελτίωσης που πραγματοποιήθηκαν, ήταν η μεταφορά των αποχετεύσεων από το πάνω μέρος των δρόμων στο κάτω, ο έλεγχος των αδέσποτων σκυλιών, η εξολόθρευση των μυγών και κουνουπιών, καθώς και το κατ' εντολή άσπρισμα των τοίχων στο εσωτερικό των μαγαζιών των εμπορών και καταστηματαρχών του νησιού⁵⁷.

Εξίσου σημαντικό είναι να αναφερθεί πως κατά την αρχική περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο, οι διαχειριστές δεν ζήτησαν μόνο να θέσουν υπό έλεγχο την κατάχρηση της κυβέρνησης και την ανεπαρκή ιατρική φροντίδα, αλλά και την αντιμετώπιση προβλημάτων που προκαλούνταν από φυσικούς πόρους, οι οποίοι είχαν αποδειχθεί ως εξαιρετικά επικίνδυνες πηγές ασθενειών, όπως η ξηρασία και η ύπαρξη ακρίδων, που η οθωμανική διακυβέρνηση είχε αποτύχει τόσο οικτρά να καταφέρει. Σύμφωνα με τη βρετανική νομοθεσία, το πρόβλημα της ξηρασίας αντιμετωπίστηκε με τη φύτευση δέντρων, την αναδάσωση και την εξολόθρευση των

⁵⁴ S. Gole, (1996). *Cyprus on the table: maps of Cyprus in British government papers, 1878-1920* (Vol. 3). Bank of Cyprus Cultural Foundation.

⁵⁵ Hook, 2015, *ό.π.*, σ. 21-150. Hook, 2009, *ό.π.*, σ. 239

⁵⁶ R. M. Kesner, (1978). Britain and the Rehabilitation of the Cypriot Economy. *Journal of European Economic History*, 7(1), σ. 169

⁵⁷ Great Britain, Colonial Office (1903). «The Cyprus Civil List». *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, accessed July 17, 2017, <http://cypruslibrary.moec.gov.cy/ebooks/45173/index.html>.

ακρίδων, παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν⁵⁸. Δημοσίευμα σε εφημερίδα εποχής αναφέρει καταστροφή 1.044.389 οκάδων ωών ακρίδας με κόστος 12 χιλιάδες λίρες⁵⁹.

Η επίτευξη ρύθμισης της ύδρευσης και της διάθεσης των αποβλήτων στην Κύπρο και γενικότερα στις χώρες που βρίσκονταν υπό βρετανική κατοχή και διοίκηση αποτελούσε όπως προαναφέρθηκε άμεση προτεραιότητα για την αγγλική κυβέρνηση. Οι βρετανοί επιχειρηματίες αντιμετώπισαν όλη αυτή την επικρατούσα κατάσταση με τις ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, ως μια ευκαιρία για ατομική προσοδοφόρα πορεία, πουλώντας καθαρό νερό στις βρετανικές αποικίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν το εμφιαλωμένο νερό Apollinaris.

Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Κύπρου, υπάρχουν αναφορές που επιβεβαιώνουν πως πραγματοποιήθηκαν αρκετοί πειραματικοί σχεδιασμοί. Το σημαντικότερο όφελος όλων αυτών, ήταν η βελτίωση των κανόνων υγιεινής που επικρατούσαν στις φυλακές του νησιού, καθώς υπήρξε μέριμνα για καθαριότητα, καινούργιες τουαλέτες και καλή ποιότητα τροφίμων και νερού. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως εκείνη την περίοδο των πρώτων ετών της βρετανικής κατοχής, οι φυλακισμένοι και η στρατιωτική αστυνομία, ήταν οι μόνες δύο κατηγορίες, εκ των οποίων υπάρχει σαφής γνώση της επίδρασης των καλών υγειονομικών συνθηκών και της καθαριότητας, προφανώς, βέβαια, λόγω του ελεγχόμενου περιβάλλοντος που διέπει τις δύο αυτές πληθυσμιακές ομάδες⁶⁰.

Οι Βρετανοί αξιωματούχοι που είχαν διοριστεί σε διοικητικές θέσεις του νησιού, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση του κυπριακού λαού για τη διεκδίκηση της παροχής υπηρεσιών υγείας και φροντίδας από το κράτος. Οι Βρετανοί Επίτροποι συμβούλευαν τους Κυπρίους πολίτες να απαιτήσουν τη διενέργεια υγειονομικών βελτιώσεων, καθώς η κατάσταση στο νησί είχε φτάσει σε έσχατο σημείο, θέτοντας πληθώρα ανθρώπων σε καραντίνα εξαιτίας των ασθενειών που μετέφεραν⁶¹. Παρείχαν σημαντική προληπτική και θεραπευτική φροντίδα υγείας για τους ντόπιους κατοίκους, καθώς και για το βρετανικό προσωπικό. Ειδικότερα, υψηλόβαθμοι αξιωματικοί ιατροί ανέλαβαν τη φροντίδα της καλής υγείας των

⁵⁸ Thirgood, *ό,π.*,

⁵⁹ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 18 Φεβρουαρίου 1882, σ.2

⁶⁰ Hook, 2009, *ό,π.*, σ. 241-242

⁶¹ F. Stanley, (1879). «Report from the principal medical officers in Cyprus: giving a medical history of the troops stationed in that island since July 1879». House of Commons. *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, assessed July 17, 2017, <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/216>.

κατοίκων στην Λάρνακα, Λεμεσό, Λευκωσία, Αμμόχωστο, Πάφο και Κερύνεια και μάλιστα, προμήθευαν τους φτωχούς κατοίκους του νησιού με δωρεάν φάρμακα, ενώ το χειρουργείο του ιατρικού τμήματος του στρατού λειτουργούσε ως χειρουργείο και για τους πολίτες του νησιού⁶².

Σύμφωνα με εκθέσεις βρετανών αξιωματούχων⁶³, στις αρχές της δεκαετίας του 1880, η βρετανική διοίκηση είχε οργανώσει και εφαρμόσει ένα υγειονομικό νομοσχέδιο με βάση το αγγλικό πρότυπο δημόσιας ιατρικής, μέσω της δημιουργίας μικρών ιατρικών εγκαταστάσεων σε μικρούς δήμους και χωριά, όπως μικρές νοσοκομειακές μονάδες, οι οποίες βρίσκονταν υπό κυβερνητικό έλεγχο. Στόχος ήταν αφενός η βελτίωση της υγειονομικής κατάστασης σε διάφορες περιοχές του νησιού και αφετέρου η πρόοδος στην καταπολέμηση των ασθενειών. Η λειτουργία των κρατικών ιατρικών μονάδων βασιζόταν σε χορηγίες, χρηματοδοτήσεις και δωρεάν παροχή φαρμάκων από τη βρετανική κυβέρνηση και αποδείχτηκε καθόλα αποτελεσματική, καθώς θεραπεύτηκαν χιλιάδες άνθρωποι, οι οποίοι είχαν πληγεί κυρίως από εμπύρετα νοσήματα⁶⁴.

Πράγματι, αμέσως μετά την κατάκτηση της Κύπρου από τους Άγγλους το 1878 εγκαινιάστηκαν οι πρώτες ιατρικές υποδομές και ελήφθησαν τα πρώτα μέτρα για τη βελτίωση της υγείας των κατοίκων του νησιού. Διορίστηκαν ένας αρχίατρος για την επαρχία Λευκωσίας και πέντε στρατιωτικοί γιατροί, ένας για κάθε επαρχία. Έτσι θεσπίστηκε ο όρος Επαρχιακός Ιατρικός Λειτουργός, που ισχύει μέχρι σήμερα. Επιπλέον, διορίστηκαν ισάριθμοι φαρμακοποιοί και δημιουργήθηκαν τα λεγόμενα Φαρμακεία – Εξωτερικά Ιατρεία, ένα σε κάθε επαρχία⁶⁵. Ο διορισμός νοσηλευτικού προσωπικού ακολούθησε λίγο αργότερα, από 1899 και μετά.

Δέκα χρόνια αργότερα άρχισε η κατασκευή του Γενικού Νοσοκομείου Λευκωσίας, το οποίο λειτούργησε τον Ιούλιο 1890 με 7 θαλάμους και 49 κλίνες συνολικά. Διέθετε επίσης ειδική οφθαλμολογική πτέρυγα, τμήμα Πρώτων Βοηθειών και χειρουργείο. Κατά τη χρονική περίοδο 1878 - 1883 λειτούργησαν Νοσοκομεία και στις άλλες πόλεις, στη Λεμεσό το έτος 1880, στη Λάρνακα το 1878, στην Αμμόχωστο το 1883, στην Κερύνεια το 1898 και στην Πάφο το 1881. Το Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας χρηματοδοτούνταν εξ αρχής και ολοκληρωτικά από την κυβέρνηση. Τα υπόλοιπα Νοσοκομεία συντηρούνταν αρχικά εν μέρει από την κυβέρνηση

⁶² K. N. Demetriou, (2009). *In the Reign of Queen Victoria: Fourteen Texts on Cyprus, 1878-91*. University of Cyprus Press: Hellenika Grammata.

⁶³ Hook, 2009, ό.π.,

⁶⁴ Great Britain, Colonial Office, ό.π.,

⁶⁵ Georgiades, ό.π., σ.25

και εν μέρει από τα Δημαρχεία και εθελοντικές εισφορές, ώσπου τελικά τα ανέλαβε οικονομικά και αυτά η κυβέρνηση⁶⁶.

Η λειτουργία των τοπικών αυτών μονάδων παροχής υπηρεσιών υγείας έθεσε το θεμέλιο λίθο για τη δημιουργία του πρώτου δημόσιου συστήματος υγείας της Κύπρου. Η πρώτη επίσημη προσπάθεια που καταγράφεται έχει ως αφετηρία τα έτη 1878 – 1879, όταν ιδρύθηκε το πρώτο δημόσιο νοσοκομείο της Λάρνακας. Ο πρώτος γιατρός του νοσοκομείου ήταν ο Δρ Heidenstam⁶⁷, ο μισθός του οποίου ανερχόταν στο ποσό των 50 λιρών τον χρόνο. Στο νοσοκομείο Βρετανοί ιατροί είχαν αναλάβει να εκπαιδεύσουν Κύπριους νέους άνδρες για να διαχειρίζονται δευτερευούσης σοβαρότητας ιατρικά περιστατικά. Αρχικά, τέτοιοι νεαροί άνδρες ασχολούνταν με τη διανομή φαρμάκων, ενώ σύντομα, διορίζονταν ως βοηθητικό ιατρικό δυναμικό. Το 1881 καταγράφησαν 113 ασθενείς που νοσηλεύθηκαν εντός του χώρου του νοσοκομείου και 3485 ασθενείς που εξετάστηκαν στα εξωτερικά ιατρεία. Από το 1881, εκτός από το νέο νοσοκομείο στη Λάρνακα, άρχισε να λειτουργεί δημόσιο νοσοκομείο στη Λεμεσό και ένα νέο μικρό νοσοκομείο στην Πάφο, το οποίο βασίστηκε και διατηρήθηκε εξ ολοκλήρου από εθελοντικές χρηματοδοτήσεις⁶⁸. Επιπλέον, στο νησί κατέφθασαν νέοι γιατροί, οι οποίοι κατείχαν την απαραίτητη και καθόλα αναγκαία ιατρική τεχνογνωσία που είχε αποκτηθεί σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα στο Λονδίνο, τη Βηρυτό, την Πίζα, την Νάπολη, την Αθήνα και το Κάιρο⁶⁹.

Την ίδια χρονιά στατιστική καταγραφή που αφορά τον στρατό υποδεικνύει τη βελτίωση των δεικτών υγείας. Συγκεκριμένα, το 1881 απεστάλησαν στο νοσοκομείο 36% λιγότεροι στρατιώτες που ασθένησαν, συγκριτικά με το 1880⁷⁰.

Άλλα δημόσια ιδρύματα που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν ως εκσυγχρονιστικά μέτρα στο χώρο της Υγείας ήταν το Λοιμοκαθακτήριο, το Λεπροκομείο και τα Σανατόρια Κυπερούντας και Αθαλάσσας⁷¹.

⁶⁶ Ο.π., σ. 26,27

⁶⁷ C. M. G. Heidenstam, (1890). «Report on Leprosy in Cyprus/ by Dr. Heidenstam». London: Printed for Her Majesty's Stationery Office. Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης, <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/211>, (Ημερομηνία πρόσβασης 17-07- 2017)

⁶⁸ Hook, 2009, ό.π., σ. 246

⁶⁹ Stanley, ό.π.,

⁷⁰ Αλήθεια, Λεμεσός, 25 Νοεμβρίου 1882, σ. 2

⁷¹ Georgiades, ό.π., σ.31,32

Πριν από τη βρετανική κατοχή, η Κύπρος δεχόταν όλους τους επισκέπτες από κάθε τοποθεσία δίχως να έχει προηγηθεί έλεγχος πριν από την αποβίβασή τους στο νησί. Ωστόσο, όταν πλέον η ελονοσία και η χολέρα άρχισαν να λαμβάνουν μεγάλες διαστάσεις, τότε για πρώτη φορά, άρχισαν να εφαρμόζονται αυστηροί έλεγχοι, ενώ όσοι κρίνονταν ως φορείς ασθενειών, απομονώνονταν σε καραντίνα τόσο άνθρωποι όσο ζώα και τρόφιμα⁷². Το Λοιμοκαθακτήριο που υπήρχε στη Λάρνακα υπό Τουρκικής κυβέρνησης παρουσίαζε πολλαπλές ατέλειες κι ελλείψεις. Υπήρξε κάποια αναβάθμιση αυτού, αλλά δημοσιεύματα στο τύπο αναφέρονται στην ανεπάρκειά του σε σύγκριση με σύγχρονα καθακτήρια άλλων χωρών⁷³. Αναφέρεται ότι ήδη από το 1899, ο τότε αρχίατρος είχε αιτηθεί την παραχώρηση παλαιού σκάφους του πολεμικού ναυτικού που θα μπορούσε να στεγάσει λοιμοκαθακτήριο, πρόταση που δεν έγινε δεκτή από την Βρετανική Κυβέρνηση στο Λονδίνο⁷⁴.

Το χωριό των λεπρών⁷⁵ σε ένα αγρόκτημα λίγο έξω από την πόλη της Λευκωσίας, με την παροχή τροφίμων, την ανακατασκευή των κτηρίων, την εγκατάσταση νέων παραθύρων και δαπέδων στρωμένων με φυσικό μάρμαρο, τη δημιουργία ενός πλυσταριού, την παροχή καλλιεργημένων εκτάσεων γης με δέντρα, καρπούς και σιτηρά, καθώς επίσης και με την καλύτερη παροχή υπηρεσιών φροντίδας, συνέβαλε στη βελτίωση μερικών από τα συμπτώματα της λέπρας⁷⁶. Δημοσίευμα πάντως στον τύπο της εποχής κάνει καυστική κριτική στις συνθήκες διαβίωσης των λεπρών στο χωριό αυτό, καθώς και στην πενιχρή κυβερνητική οικονομική χορηγία που τους δινόταν και δεν επαρκούσε για τη σίτιση και ένδυσή τους⁷⁷.

Κατά τη διάρκεια του 1881, πραγματοποιήθηκαν 6.947 εμβολιασμοί κατοίκων κατά του λοιμώδους πυρετού. Προτεραιότητα είχαν τα μέλη της αστυνομικής δύναμης λόγω του ότι συχνά αναλάμβαναν χρέη φρουρών των καραντινών. Εκτός από την ελονοσία, σημαντικό αριθμό κατοίκων είχαν πλήξει τα αφροδίσια νοσήματα όπως η σύφιλη και η βλεννόρροια, ενώ θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι περισσότερες περιπτώσεις δεν είχαν αναφερθεί ποτέ, καθώς το

⁷² Hook, 2009, *ό.π.*, σ. 253-254

⁷³ *Το Έθνος*, Λάρνακα, 29 Νοεμβρίου 1895, σ.1

⁷⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 10 Ιουνίου 1899, σ.3

⁷⁵ G. DİNÇ, (2015). CYPRUS LEPER FARM IN THE BRITISH PERIOD (1878-1955). *Journal of International Social Research*, 8(39), σ. 292-309

⁷⁶ , S.L. Walker & D.N. Lockwood, (2006). The clinical and immunological features of leprosy. *British Medical Bulletin*, 77-78(1), 103-121.

⁷⁷ *Ελευθερία*, Λευκωσία, 30 Μαρτίου 1907, σ.1

αίσθημα ντροπής, αλλά και η επαγγελματική θέση επηρέαζαν τον αριθμό των ασθενών που ζητούσαν θεραπεία για αφροδίσια νοσήματα⁷⁸.

Αναμφίβολα, λοιπόν, η υγιεινή και ιατρική περίθαλψη στην Κύπρο βελτιώθηκε ήδη από τα πρώτα κιόλας χρόνια της βρετανικής κατοχής⁷⁹. Η κατάληψη του νησιού παρείχε επίσης νέες ευκαιρίες για την απασχόληση Βρετανών αλλά και Κυπρίων επαγγελματιών υγείας, οι οποίοι έπρεπε να είναι μεταξύ των ηλικιών 23 έως και 30 και έπρεπε να διαθέτουν πολλά προσόντα. Ειδικότερα, προτεραιότητα δινόταν σε όσους είχαν εργαστεί ήδη σε νοσοκομείο, κατείχαν πιστοποιητικά ηθικού χαρακτήρα και νηφαλιότητας, ενώ κάθε αξιωματικός πριν διοριστεί, έπρεπε να υποβληθεί σε ιατρική εξέταση από έναν από τους γιατρούς του κεντρικού ιατρικού γραφείου της Αυτοκρατορίας.

Σε μία προσπάθεια να συνοψιστούν όλες οι πληροφορίες που αναλύθηκαν παραπάνω, καθίσταται απόλυτα σαφές πως η δημόσια ιατρική της Κύπρου θεμελιώθηκε αφενός στους πειραματισμούς από τους τοπικούς διαχειριστές και αφετέρου στους εμπειρογνώμονες της Αυτοκρατορίας. Η απασχόληση στο νησί νέων Βρετανών γιατρών και νοσηλευτών είχε σαν αποτέλεσμα την ενθάρρυνση των Κυπρίων, ούτως ώστε να ακολουθήσουν την ιατρική σταδιοδρομία, δηλαδή να σπουδάσουν και να εργαστούν στις κρατικές υπηρεσίες υγείας. Επιπλέον, οι επιστήμονες και οι δασοπόνοι από άλλα μέρη της Αυτοκρατορίας, οι οποίοι βρέθηκαν στην Κύπρο για να εργαστούν αλλά και για να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες για την εκμάθηση νέων μεθόδων για την αναδάσωση και την καλλιέργεια, συνέβαλαν εξίσου στη δόμηση της δημόσιας ιατρικής της Κύπρου⁸⁰.

Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από τους Βρετανούς εμπειρογνώμονες στην Κύπρο κατά την πρώτη κατοχή, προορίζονταν πρώτα προς όφελος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και κατά δεύτερον προς όφελος των Κυπρίων⁸¹. Σε κάθε περίπτωση, το έργο των προξένων, των Αξιωματούχων και Επιτρόπων, καθώς και των ιατρών και συναφών επιστημονικών εμπειρογνομόνων, πέτυχε την οργάνωση και θεμελίωση ενός επίσημου καθεστώτος παροχής υπηρεσιών υγείας. Η Κύπρος αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος πειραματισμών για την αποικιακή

⁷⁸ Hook, 2009, ό.π., σ. 240

⁷⁹ Stanley, ό.π.,

⁸⁰ D. M. Haynes, (2001). *Imperial Medicine: Patrick Manson and the conquest of tropical disease*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, σ. 125-152

⁸¹ J. Reddaway, (1986). Cyprus—the British Connection. *International Relations*, 8(6), σ. 528-556.

ανάπτυξη, ωστόσο σήμερα απολαμβάνει ένα εξελιγμένο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, το οποίο χαίρει ακόμα την υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας.

Είναι σημαντικό να τονισθεί το γεγονός ότι στην σύγχρονη εποχή, η κυπριακή κυβέρνηση παραμένει δραστήρια σε ό,τι αφορά την μέριμνα για την πρόληψη ασθενειών, μέσα από τη δημιουργία και προώθηση κοινωνικών μη κερδοσκοπικών εκστρατειών και μέσα από τη διοργάνωση δραστηριοτήτων προληπτικής ιατρικής. Οι ρίζες της τακτικής αυτής μας οδηγούν πίσω στις πρώτες επιρροές των Βρετανών κατά τα χρόνια της κυριαρχίας τους στο νησί⁸². Αναλυτικότερα, πρόκειται για μία πολιτική, η οποία σαφώς αποκτήθηκε κατά την περίοδο της βρετανικής κατοχής, από τους Βρετανούς αξιωματούχους που εργάστηκαν με στόχο την εξάλειψη ασθενειών που μάστιζαν τους ντόπιους κατοίκους του νησιού που ασχολούνταν με τη γεωργία και διαβίωναν σε ανθυγιεινές συνθήκες χωρίς προληπτικά μέτρα για την προστασία της υγείας τους⁸³. Κάπως έτσι τέθηκε ο θεμέλιος λίθος για ένα δημόσιο σύστημα υγείας στη χώρα.

⁸² WHO European Region (2015). *Health promotion and disease prevention throughout the life-course. The Andorra Statement*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. WHO European Region (2009). *Progress in the prevention of injuries in the WHO European Region: Cyprus*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

⁸³ Great Britain, Colonial Office, *ό,π.,*

Επίλογος-Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας όλες τις πληροφορίες που αναλύθηκαν στις παραπάνω ενότητες, επισημαίνεται αναμφίβολα η σπουδαιότητα των πληροφοριών που μας παρέχει η παρούσα μελέτη. Η ανεύρεση και ανάγνωση όλων των πηγών πρωτογενών και μη, ήταν έργο επίπονο που είχε όμως όμορφη και αποδοτική συγκομιδή. Κρίνεται μείζονος σημασίας για όλους τους επαγγελματίες υγείας, η γνώση της ιστορίας της ιατρικής τέχνης, αφενός για την καλύτερη κατανόηση της επιστήμης τους, αλλά και για την πρακτική σημασία του ρόλου τους στα πλαίσια ενός γενικού συστήματος υγείας. Η παρούσα εργασία προσφέρει συμπυκνωμένη την περιγραφή των δημόσιων υπηρεσιών υγείας και τις εξελικτικές φάσεις της δημόσιας ιατρικής στην Κύπρο, ξεκινώντας με μια σύντομη αναφορά στην ανυπαρξία υγειονομικής παροχής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1571 – 1878) και καταλήγοντας στη ραγδαία πρόοδο που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης βρετανικής κατοχής από το 1878 έως το 1914.

Οι πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο συνέπεσαν με την εποχή σπουδαίων ιατρικών και επιστημονικών επιτευγμάτων που πραγματοποιούνταν σε όλη την επικράτεια της βρετανικής αυτοκρατορίας. Κατά συνέπεια, η Κύπρος ως τμήμα της αποικιοκρατίας, επωφελήθηκε ποικιλοτρόπως και παρά το γεγονός πως οι νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνταν, απευθύνονταν αρχικά σε αποικιοκράτες Βρετανούς γιατρούς και νοσηλευτές, οι τελευταίοι ενθάρρυναν τους αυτόχθονες Κύπριους πολίτες να ακολουθήσουν την ιατρική επιστήμη και να συνεχίσουν την ιατρική παράδοση στο νησί. Κατά το τέλος αυτής της περιόδου, επετεύχθη και η ανάδειξη σημαντικών Κυπρίων γιατρών και νοσηλευτών, που είχαν εκπαιδευτεί κυρίως σε βρετανικά εδάφη εκτός των συνόρων του νησιού.

Συνεπώς, η παρουσία των Βρετανών στην Κύπρο επέφερε ριζικές αλλαγές στον τομέα παροχής ιατρικών υπηρεσιών, συμβάλλοντας στον εκσυγχρονισμό και την πρόοδο του δημόσιου χαρακτήρα του υγείας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η εγκατάλειψη της λαϊκών ιατρικών δοξασιών που εφαρμόζονταν κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί, η χάραξη επίσημης κρατικής πολιτικής πρόνοιας για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η αντικατάσταση της Καραντίνας ασθενών με επιδημικές ασθένειες με τη δημιουργία ειδικών υποδομών, η δημιουργία δημόσιων νοσηλευτηρίων και ο διορισμός γιατρών και νοσηλευτών από την Αγγλία.

Κατά την περίοδο της βρετανικής κατοχής, τέθηκαν τα θεμέλια και ακολούθησε τεράστια πρόοδος στον τομέα της δημόσιας υγείας της Κύπρου, έστω και υπό το όραμα και στρατηγικό σχεδιασμό ξένων αρχών. Κι όλα αυτά σε μία εποχή, κατά την οποία κάθε είδους υπηρεσία ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης βρισκόταν στα σπάργανα και περιβαλλόταν από το πέπλο της άγνοιας και των λαϊκών προκαταλήψεων.

Η γνώση και η σωστή αξιολόγηση όλου αυτού του όγκου πληροφοριών μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εφαλτήριο για τη λήψη αποτελεσματικών αποφάσεων, την εφαρμογή συνεπών προγραμμάτων και την άσκηση ορθών πολιτικών σε ό,τι αφορά τη διοίκηση των δημοσίων μονάδων υγείας στην Κύπρο του σήμερα και που μπορούν να μειώσουν τους κινδύνους που ελλοχεύουν για την υγεία εν γένει, να συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των πολιτών και επομένως, στη διατήρηση ενός υγιέστερου πληθυσμού, μειώνοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, τις άμεσες δαπάνες και βελτιώνοντας ολιστικά το σύστημα παροχής υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής φροντίδας

Βιβλιογραφία

Εφημερίδες

Αλήθεια, Λεμεσός, 1882,1883,1889,1899,1909

Ελευθερία, Λευκωσία, 1907,1908

Στασινός, Λευκωσία, 1884

Το Έθνος, Λάρνακα, 1895

Φωνή Της Κύπρου, Λευκωσία,1903,1905,1906,1908,1912

Βιβλία-Άρθρα

Bridge, C. & Fedorowich, K. (eds.). (2003). *The British World: Diaspora, Culture, and Identity*. London: Frank Cass Publishers.

Cain, P.J. & Hopkins, A.G. (2001). *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-2000*. Harlow, England: Longman-Pearson Education.

Chacalli, G. & Σιακαλλής, Γ. (1902). «Cyprus under British rule». Phoni tis Kyprou. Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης, accessed July 17, 2017, <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/196>.

Charalambous, A. (2015). *Το σύστημα υγείας της Κύπρου και η ενδεχόμενη μετάβαση στην εφαρμογή του Γενικού Σχεδίου Υγείας (ΓεΣΥ)* (Doctoral dissertation). Πρόγραμμα Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

Conklin, A., Morris, Z., & Nolte, E. (2015). What is the evidence base for public involvement in health-care policy?: results of a systematic scoping review. *Health Expectations*, 18(2), 153-165.

DİNÇ, G. (2015). CYPRUS LEPER FARM IN THE BRITISH PERIOD (1878-1955). *Journal of International Social Research*, 8(39), 292-309.

European Commission (2016). *Commission Staff Working Document: Country Report Cyprus 2016 Including an In-Depth review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances*. Brussels.

Georgiades A. (2001). *History of Cyprus Medicine and Nursing during the British rule (1878-1960)*. Nicosia, Cyprus: Self-published.

Gole, S. (1996). *Cyprus on the table: maps of Cyprus in British government papers, 1878-1920* (Vol. 3). Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Great Britain, Colonial Office (1903). «The Cyprus Civil List». Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης, accessed July 17, 2017, <http://cypruslibrary.moec.gov.cy/ebooks/45173/index.html>.

Haynes, D. M. (2001). *Imperial Medicine: Patrick Manson and the conquest of tropical disease*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

Heidenstam, C. M. G. (1890). «Report on Leprosy in Cyprus/ by Dr. Heidenstam». London: Printed for Her Majesty's Stationery Office. Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης, accessed July 17, 2017, <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/211>.

Hobsbawm, E. (2010). *The Age of Empire*. London: Hachette UK.

Hodge, J. (2007). *Triumph of the Expert: Agrarian Doctrines of Development and the Legacies of British Colonialism*. Athens, OH: Ohio University Press.

Holland, R. (1998). *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*. Oxford: Clarendon Press.

Hook, G. (2007). Mr. Fenech's colony: Maltese immigrants in Cyprus 1878-1950. *Journal of Cyprus Studies*, 13(33), 27-52.

Hook, G. (2009). *Britons in Cyprus, 1878-1914* (Doctoral dissertation). Austin: University of Texas.

Hook, G. R. (2015). *Protectorate Cyprus: British Imperial Power Before Wwi* (Vol. 14). London: IB Tauris.

Ioannis Dimitrakopoulos, R. N., Dimos Dimitriades, R. N., Constantina Kaloudi, R. N., & Sapountzi-Krepia, D. (2015). Healthcare Services in Cyprus during the Ottoman Period 1571-1878. *International Journal of Caring Sciences*, 8(3), 747-755.

Kesner, R. M. (1978). Britain and the Rehabilitation of the Cypriot Economy. *Journal of European Economic History*, 7(1), 169.

Ohnefalsch-Righter, M. (1994). *Greek customs in Cyprus: with remarks on its physiognomy and the economy as well as on progress under the English domination*. Nicosia, Cyprus: Cultural Centre of Laiki Group.

Pemble, J. (2009). *The Mediterranean Passion: Victorians and Edwardians in the South*. New York: Paperback.

- Persianis, P. (1996). «The British colonial education'lending'policy in Cyprus (1878-1960): an intriguing example of an elusive'adapted education'policy». *Comparative Education*, 32(1), 45-68.
- Polit, E. D. & Beck, T. C. (2004). *Nursing Research Principles and Methods*. Philadelphia, USA: Lippincott Williams & Wilkins.
- Pollis, A. (1973). «Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus». *Comparative Politics*, 5(4), 575-599.
- Reddaway, J. (1986). «Cyprus-the British Connection». *International Relations*, 8(6), 528-556.
- Seligman, A. B. (Ed.). (2014). *Religious education and the challenge of pluralism*. Oxford: Oxford University Press.
- Sotiriades, I. A. (1990). *Midwifery in Cyprus among the people*. Paphos, Cyprus: Self-published.
- Stanley, F. (1879). «Report from the principal medical officers in Cyprus: giving a medical history of the troops stationed in that island since July 1879». House of Commons. Ψηφιακή
- Stefanidis, I. D. (1999). *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*. C. HURST & CO. PUBLISHERS.
- Stodddart, B. & Sandiford, K.A.P. (eds.) (1998). *The Imperial Game: Cricket, Culture and Society*. Manchester and NY: Manchester University Press.
- Tatton-Brown, V. (ed.) (2001). «Cyprus in the 19th Century AD: Fact, Fancy and Fiction». *Papers of the 22nd British Museum Classical Colloquium*, December 1998. Oxford: Oxbow Books.
- Thirgood, J. V. (1987). *Cyprus: a chronicle of its forests, land and people*. University of British Columbia Press.
- Varnava, A. (2009). *British imperialism in Cyprus, 1878-1915: the inconsequential possession* (Vol. 157). Manchester: Manchester University Press.
- Walker, S.L. & Lockwood, D.N. (2006). «The clinical and immunological features of leprosy». *British Medical Bulletin*, 77-78(1), 103-121.
- Watts, N., Adger, W. N., Agnolucci, P., Blackstock, J., Byass, P., Cai, W., ... & Cox, P. M. (2015). «Health and climate change: policy responses to protect public health». *The Lancet*, 386(10006), 1861-1914.
- WHO European Region (2006). *Highlights on health in Cyprus 2005*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO European Region (2009). *Progress in the prevention of injuries in the WHO European Region: Cyprus*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO European Region (2012). *Cyprus HiT*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO European Region (2013). *Cyprus country profile on nutrition, physical activity and obesity*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO European Region (2015). *Health promotion and disease prevention throughout the life-course. The Andorra Statement*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Αντρέου, Μ. (2015). *Η μετάβαση της Κύπρου από την οθωμανική στη βρετανική κυριαρχία: κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές 1878-1922* (Doctoral dissertation). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας.

Επιτροπή Δημόσιας Υγείας Κύπρου (2015). *Ετήσια Έκθεση Επιτροπής Δημοσίας Υπηρεσίας 2014*. Κυπριακή Δημοκρατία.

Επιτροπή Δημόσιας Υγείας Κύπρου (2016). *Ετήσια Έκθεση Επιτροπής Δημοσίας Υπηρεσίας 2015*. Κυπριακή Δημοκρατία.

Ζαννέτος Φίλιος,(1911)., *Η Ιστορία της νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*, τ. Β΄, Λάρνακα,

Σταυρίδης, Τ. (2006). «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο». Στο Χ. Βρυωνίδου-Γιάγκου (επιμ.). *Η Ιατρική στην Κύπρο - Από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία* (σελ. 150-215). Λευκωσία: Πολιτικά Κέντρα Ομίλου Λαϊκής.

Τσαλακός Κ. Γιώργος, ⁽³⁾2009). «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα

Χαραλάμπους, Α. (2009). Περιγραφική ανάλυση του Συστήματος Υγείας της Κύπρου στη βάση των κυριότερων θεωριών κράτους πρόνοιας. *Νοσηλευτική*, 48, (2).

Ηλεκτρονικές Πηγές

<http://www.cyprusprofile.com/en/sectors/health>

[http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/373EA9C9B39ABA01C2257D5C0033CA1A/\\$file/SA1%202450-3846.pdf](http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/373EA9C9B39ABA01C2257D5C0033CA1A/$file/SA1%202450-3846.pdf)

[http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/C097CD3F4E995EEAC2257D5C00338E5D/\\$file/SAO3.pdf](http://www.mjpo.gov.cy/mjpo/statearchive.nsf/C097CD3F4E995EEAC2257D5C00338E5D/$file/SAO3.pdf)

http://www.moh.gov.cy/moh/moh.nsf/index_en/index_en?OpenDocument

<http://www.who.int/countries/cyp/en/>